

İBN HALDUN'UN FİKRİYATINI ULUSLARARASI TARİHSEL SOSYOLOJİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMEK

İbrahim KURNAZ¹

Öz

Tarihsel Sosyoloji ile Uluslararası İlişkiler disiplini arasında Soğuk Savaş sonrası artan etkileşimin tarihsel ve entelektüel kökleri vardır. Bu kökler bakımından Tarihsel Sosyoloji'nin faydalanacağı düşünürlerden biri İbn Haldun'dur. *Mukaddime*, İbn Haldun'un sosyolojik, politik, ekonomik ve kültürel konulara ilişkin analizlerine dayanmaktadır. Çalışmasındaki amacı, konusu insanın sosyal organizasyonu olan kendine özgü bağımsız bir bilim ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma alanı Tarihsel Sosyoloji'nin alanına girmektedir. Çünkü analizlerinde sosyolojik düşünce ile tarihsel gözlemi birbirine bağlamanın öneminden bahsetmektedir. O, tarihsel bir bağlamda sosyal, kültürel, dini ve ekonomik faktörler ve bunların birbirleriyle olan karmaşık ilişkilerini analiz ederek esas olarak siyasal düzenlerin nasıl yükselip gerilediğiyle ilgilenmiştir. Bu nedenle fikirleri Tarih ve Sosyoloji'yi birleştiren Uluslararası İlişkiler'in tarihsel sosyolojik analizinin örneğini temsil eder. Bu çalışma Tarihsel Sosyoloji'nin İbn Haldun'dan hareketle toplumsal değişim analizi, Avrupa merkezli olmayan tarihsel sosyolojisi, sosyo-ekonomik temeller üzerinden tarihin maddeci yorumu, asabiye kuramı ve bu kuram üzerinden kullandığı diyalektik yöntem ve son olarak döngüler kuramı gibi analizlerine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Tarihsel Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler Disiplini, Asabiye Kuramı
JEL Sınıflandırması: Araştırma Makalesi

EVALUATING IBN KHALDUN'S IDEAS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL HISTORICAL SOCIOLOGY

Abstract

The increasing interaction between Historical Sociology and the International Relations has historical and intellectual roots. One of the thinkers that Historical Sociology will benefit is Ibn Khaldun. The *Muqaddimah* is based on Khaldun's analysis of sociological, political, economic and cultural issues. His aim was to create an independent science whose subject was human social organization. This field falls within the field of Historical Sociology. Because he focus on connecting sociological thought and historical observation. He is interested in how political orders rise and decline by analyzing social, cultural, religious and economic factors and their complex relationships in a historical context. His ideas represent an example of historical sociological analysis of International Relations. This study focuses on analyzes of Historical Sociology such as social change analysis based on Ibn Khaldun, non-Eurocentric historical sociology, materialist interpretation of history on socio-economic foundations, asabiyyah theory and the dialectical method it uses through this theory, and finally the theory of cycles.

Keywords: Ibn Khaldun, Historical Sociology, International Relations Discipline, Theory of Asabiya
JEL Classification: Research Article

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: ibrahimkrnz@selcuk.edu.tr,
Orcid ID: 0000-0001-7228-6536.

1. GİRİŞ

Uluslararası Tarihsel Sosyoloji (UTS) toplumlar arası varoluşun, toplumsal değişimin içsel süreçleri üzerindeki kurucu etkisini Uluslararası İlişkiler disiplininin (Uİ) ontolojik bir özelliği olarak ön plana çıkararak tarihsel bir uluslararası ilişkiler sosyolojisinin gelişimiyle ilgilidir. Uİ'nin tarihsel sosyolojisi, uluslararası değişim çalışmasına sosyal ve tarihsel bir boyut ekleyerek devletlerarası ilişkilerin dinamiklerini anlamada yerleşikleşmiş "ideal tiplerin" (uluslararası anarşi, ulusal/uluslararası) zamansızlığının üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Bu, bir yandan bu tipleri doğallıktan çıkararak, tarihselleştirerek ve toplumsallaştırarak diğer yandan da tarihsel ve toplumsal olanı uluslararasılaştırarak başarılabılır (Teschke, 1998:123-125). Bu yolda da ilk görev, Ulrich Beck'in öncülüğünde metodolojik ulusçuluğun üstesinden gelmeye çalışan tarihsel sosyolojik çalışma tarafından üstlenilmişken (Beck, 2006), ikincisi uluslararası toplumun toplumsal değişimin dinamikleri üzerindeki etkisinin farkında olan ve böylece metodolojik ulusçuluktan kaçınmaya çalışan klasik UTS tarafından üstlenilmiştir. Bu iki görevin birleşik etkisi, yerel ve uluslararası olanın aynı toplumsal ilişkiler bütününe indirgenemez parçaları olarak alındığı UTS'nin gelişmesine vesile olmuştur (Chernilo, 2010:87-106; Yalvaç, 2016:77-103). UTS, Uİ'nin salt tarihyazımındaki bir takım sorunlu kesintilere ve dönemselleştirmelere dayalı mitleri çürütmek için değil, aynı zamanda onunla birlikte yeni kavramsallaştırmalar için araçlar sağlamayı da amaçlamaktadır (Hobden, 1988:1-20). Nihayetinde UTS'nin yalnızca Uİ içinde değil, diğer beşerî ve sosyal bilimlerle de önde gelen bir konuşma ortağı olmasını sağlayacak şey teorik yansıma ile tarihsel katılımın birleşimidir (Guillaume, 2021:562-570).

Bu çerçevede UTS'nin yalnızca Uİ'nin tarih yazımının farklı yolları veya konu çeşitliliği değil, aynı zamanda bir disiplin olarak Uİ'nin temel kategorilerini istikrarsızlaştırma ve yeniden oluşturma konusundaki merkezi rol ve potansiyeline vurgu yaptığı görülür. Bu merkezi rolü oynayacak ve potansiyeli ortaya koyacak önemli araçlardan biri de UTS'nin siyasal ve tarihi köklerini aramaktır. Bu çalışma nezdinde insanın toplumsal doğasına dayalı tarih teorisini geliştiren İbn Haldun, UTS'nin en başta gelen tarihsel ve entelektüel düşünürlerindedir. İbn Haldun'un toplumsal değişim teorisinin modern sosyolojik değişim teorilerinin habercisi olduğuna inanan bu çalışma O'nun fikirlerinin yeniden değerlendirilmesinin UTS'ye yönelik genel bir teorisinin oluşturulmasına yardımcı olacağını da iddia etmektedir. Örneğin, devletin oluşum ilişkisi ve dinamikleri, şiddetin bu süreçteki kurumsallaşmış rolü daha çok modern Uİ teorisinde ana analiz birimi olarak Westphalia ulus devletinin nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin Weberci kavramlar tarafından şekillenmiştir. Batılı olmayan kavramlar, tarihsel, toplumsal ve siyasal pratikler söz konusu ilişkisel ve dinamiklik açısından hariç tutulmuştur (Yalvaç, 2016). Bu nedenle disiplinin bu yapısından kaynaklanan bir tür epistemik baskı batılı olmayan, modernizm öncesi olan ve dünya tarihine dair anlayışımızı derinleştirmeye yardımcı olabilecek birçok tarihsel, politik, sosyal, kültürel bilim ve uzmanlığın erozyona uğramasına ve dışlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda İbn Haldun'un teorik yaklaşımlarının tarih boyunca devleti oluşturma süreçlerinin yorumlarını kontrol eden ve uluslararası güçler arasındaki otoriteyi ve rekabeti oluşturan bilgi topluluklarına meydan okuma noktasında UTS çerçevesinde Uİ'ye katkı verebileceğini söylemek mümkündür (Cox, 1996:145-173).

Buna misal olarak İbn Haldun'un asabiye teorisi, 15. yüzyıla kadar hanedanların ve yönetici otoritelerin yükseliş ve düşüş dinamiklerine dair düşündürücü bir analiz sunmaktadır. Bunları modern ve tamamen Avrupalı modellerle değiştirmek yerine karmaşık süreçler ve farklı melezlik biçimleri, karşılıklı varoluş ve farklı yönetilebilirlik, sosyal sorumluluk ve disiplin biçimleri bağlamında tamamen harmanlamıştır (İbn Haldun, 1988). İbn Haldun'un eserleri, Avrupa merkeziliğinin teorileri ve eserlerinin bölgesel özelliklerine kıyasla küresel bir genişlemeye sahiptir (Pasha, 1997:56-74).

Dolayısıyla, İbn Haldun üzerine odaklanmak UTS'nin bazı temel mekânsal ve zamansal kategorileri üzerinden düşünmenin ilk adımını atmaktır.

Uİ müntesipleri, İbn Haldun'un gerek sahip olduğu kapsamlı toplumsal ve siyasal süreçler vurgusu gerekse de oluşturduğu asabiyet kuramı ve bu kuramı üzerinden inşa ettiği tarihsel döngü kuramı, değişimin -sosyo-ekonomik temelleri üzerinden- maddi ve toplumsal temeli ve diyalektik yöntemi üzerinden Tarihsel Sosyoloji (TS) ile Uİ arasında inşa edilecek diyalog kanalları noktasında istifade edebilir. Bu noktalardan hareketle çalışma genelde Uİ'nin özelde TS'nin İbn Haldun'un fikriyatından istifade ettiği veya edebileceği hususları ele almayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, İbn Haldun gibi bir tarihsel düşünürün önüne modern bir tarihsel sosyolog mensubiyeti olan sıfat eklemek yerine söz konusu düşünürden TS'ye yönelik çıkarsamaların ortaya konduğunu kabul etmek daha yerinde bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı çalışma çerçevesinde somutlamak gerekirse bahse konu olan 'Tarihsel sosyolog İbn Haldun' değil 'İbn Haldun'dan çıkarsanan TS'ye yönelik varsayımlar'dır.

Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde düşünürün fikriyatının sosyo-tarihsel bağlamını gözden geçirmek ve hayatındaki göze çarpan olayların ve kişisel deneyimlerinin onun kişiliği üzerindeki olası etkisini değerlendirmek için biyografisine yer verilmiştir. Böylelikle İbn Haldun'un hayatını anlayarak, onun hayat ve toplum görüşüne dair varsayımlar geliştirilebileceği düşünülmüştür. İkinci bölümde ise TS ve Uİ arasında tarihsel süreçte yaşanan etkileşim ve dönüşümler ele alınmıştır. Son olarak üçüncü bölümde İbn Haldun'un gerek TS'ye ve gerekse de doğal olarak Uİ bağlamında UTS'ye dair yapmış olduğu potansiyel çıkarsamalara değinilmiştir.

2. İBN HALDUN'UN HAYATI VE FİKRİYATINI OLUŞTURDUĞU TARİHİ-POLİTİK BAĞLAM

Hiç kimse kendi döneminin koşullarının geniş sınırlarından ve dünyaya bakmaya şartlandırıldığı yollardan tamamıyla kaçamaz. Geçmiş dönemleri ve farklı halkları ele alan bir bilim insanı, zamanları ve koşulları etkili bir şekilde anlayabilmek için kendi kültürel varsayımlarının ve sınırlarının tam olarak farkında olmalıdır. Bunu ne kadar net bir şekilde anlarsa, bilimsel araştırmasının sonuçlarının o kadar tutarlı olması muhtemeldir. Bu nedenle sosyal bilimlere konu olan her fikir ve kuram dönemin siyasal, toplumsal ve iktisadi koşulları çerçevesinde ele alınmalıdır. Dolayısıyla bu fikir ve kuramları öne süren düşünürlerin de içinde doğup geliştiği dönemin tarihi, politik, ekonomik ve toplumsal bağlamının yapısını kavramak önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı çerçevesinde İbn Haldun'un sosyal bilim çerçevesindeki düşüncelerini bütünlük içerisinde anlayabilmek için onun dönemine dair bilgilerin de kavranması gerekmektedir. Zira İbn Haldun'un teorik temellendirmeleri ve fikriyatı tarihi olayları gözlemleyerek ve fakat daha ziyade içinde yaşadığı dönemin toplumsal olayları ve hanedanlıkların durumlarını inceleyerek ortaya çıkmıştır (İbn Haldun, 1982: 1-195).

Erwin Rosenthal ve Robert Irwin'in de ileri sürdüğü gibi İbn Haldun'un fikriyatı onun hayatı da ele alınmadan tam olarak anlaşılabilir (Rosenthal, 1962:84-110; Irwin, 2018:1). Togan da İbn Haldun'un *Mukaddime*'deki düşüncelerinin Endülüs ve Kuzey Afrika'da yaşadığı dönemlerde yaşanan olayları gözlemleyerek oluştuğunu ifade etmektedir (Togan, 1985:157-160). Gerçekten de düşünürün dönemindeki siyasal durumda İslam medeniyeti duraklama ve zayıflama dönemine girmiş ve buna ilaveten de 8. ve 14. yüzyıllar arasında Avrupa medeniyeti canlanmış ve güçlenmeye başlamıştı (İbn Haldun, 1993:3-7). Ayrıca Mağrip coğrafyası krizlere gebedi (Say, 2011:109). O'nun yaşadığı dönemde (1332-1406) Endülüs'te ilim ve fikir hayatının yanı sıra siyasal, toplumsal ve medeni hayat gerileme ve çökmeye başlamıştı. Hıristiyanlar Endülüs'te hâkimiyet kurarak burada yaşayan Müslüman devletleri baskı altına almışlardı (Uludağ, 1993:4).

Akdeniz'e komşu olan Mağrip coğrafyasındaki küçük birimler halinde devletler gerek kendi içerisinde gerekse de devletlerarası sistemde belirgin karışıklıklar ve çatışmalar yaşamaktaydı (Say, 2011:109, Sorokin, 1972). Bu birimler arasında bile rekabet, çatışmalar ve krizler had safhadaydı (Cox, 1996:157). Bu dönemde Endülüs'te Tavaif-i Müluk gibi siyasal parçalanma manasına gelen bir siyasal durum mevcut olduğu gibi Mağrip'te de farklı siyasal otoriteler mevcuttu. Mağrip coğrafyasından Atlas Okyanusu'na kadar olan topraklarda farklı hanedanlıklar hüküm sürmekteydi.² Bu durum bu hanedanlıkların birbirleriyle kimi zaman kanlı savaflara kimi zamanda zorlu siyasal rekabetler içerisinde girmelerine neden olmuştu. (Uludağ, 1993:4).

Nitekim bu coğrafya ülkelerindeki rekabet, Avrupalı güçlerin gerek İspanya'da gerekse de Akdeniz'de hâkimiyet sürmelerine neden olmuştur (Say, 2011:117-120). Bu nedenle İbn Haldun'un yaşadığı söz konusu coğrafyada hanedanlarda istikrar bulunmadığından hükümdarlar da iktidarda uzun süre kalamamaktaydı. İşte, İbn Haldun böylesi bir tarihi-politik düzlemde yaşamaktaydı. Hourani'ye göre de İbn Haldun'un devlet kurumlarında yaşadığı deneyimler üzerinden dönemin hanedanlarının, iktidarlarını muhafaza etmek için güvendikleri çıkar ittifaklarının ne kadar istikrarsız olduğunun anlaşılabilirliği ortadadır (Hourani, 2012:22). Kısacası İbn Haldun bahse konu coğrafyada hanedanlıkların aralarındaki çatışmaların, anlaşmazlıkların ve bölünmelerin yaygınlaştığı 14. yüzyılda yaşamıştır (İbn Haldun, 2011). Dolayısıyla *Mukaddime*'de gelişmeleri ve gerçeklikleri deneyimleyerek toplum olayları şeklinde ele almış ve yine bu gelişme ve gerçeklikleri genellemeler ve kanunlar açısından incelemiştir. İbn Haldun, toplumları bağımlı oldukları üretim biçimlerine/tarzlarına göre değerlendirmiş, devlet ve iktidar olgularını objektif nitelikleriyle incelemiştir. Bu kavrayış, düşünürün tarihe ve bilime teolojiden bağımsız olarak yaklaşmasını da beraberinde getirmiştir (Hassan, 1982).

Bu tarihi-politik, toplumsal ve iktisadi koşullarda İbn Haldun, gözleme dayalı empirik bilgilerini aşiretler arasında ve saraylarda edindiği deneyim ve gözlemleri aracılığıyla fikirlerine zemin hazırlamıştır (Lacoste, 1984:140-173). İbn Haldun'un umran ilminin kuramsal ve birikimsel bir şekilde oluştuğunu iddia eden Baali'ye göre bu karşılaştırma, tarihsel yöntem ve gözleme dayandığı anlamına gelmektedir (Baali, 1988). Düşünür Afrika kıtasının kuzeyinde özellikle Arap ve berberi medeniyetlerini gözlemlemiş ve ilaveten seyahatlerde bulunarak siyasal ve toplumsal faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Dolayısıyla Baali ve Wardi'nin deyişiyle Haldun bir uygulama yani pratisyen münevveriydi (Baali ve Wardi, 1981:201-205). Kısacası O, döneminin bir tanığı pozisyonunda olarak derinlikli, gözleme dayalı, neden sonuç ilişkisi içerisinde ve gerçekçi bilgi ve varsayımlar üretmiştir (Say, 2011:193). Mahdi de Haldun'un toplumsal bir çözümleme yapmak için gözleme dayalı verilere ve bunların birikimine ve düzenlenmesi gerektiğine olan inancıyla ampirik bir metodolojiyi benimsediğini ileri sürer (Mahdi, 1957:1-8).

Ebu Zeyd'Abd ar-Rahmân b. Muhammed İbn Haldun el-Hâremî el-İşbâî 1332'de Tunus'ta doğdu ve 1406'da Kahire'de öldü. O, 8. yüzyılda Sevilla'ya göç etmiş bir Hadrami olduğu varsayılan Haldun adında ailenin soyundan geliyordu. Aile Ceuta'ya ve kısa bir süre sonra Tunus'a göç etti (Alatas, 2014:3). Ailesi Sevilla'nın 1248'de Haçlıların eline geçmesinden hemen önce, Kuzey Afrika'da yüksek devlet işleriyle uğraşan yerleşik Endülüs göçmen soylularına katıldı. İbn Haldun'un aile bireyleri meclis ve üst düzey askeri ve idari mevkilerde bulundu. İbn Haldun da hayatının ilk yarısında Fez'deki Merinid hükümdarlarının, Tunus'taki Hafsidlerin, Tlemcen'deki Abdülvadiler'in ve Granada'daki Nasridlerin hizmetinde çeşitli danışmanlık ve bürokratik görevler üstlendi (Lacoste, 1984:36-40). Bu görevleri

² Bu hanedanlıkların başında 1492 yılına değin yaşayan Nasriler (Beni Ahmer), Berberler tarafından kurulan ve 1549 yılına değin hayatta kalan Merini ve 1550 yılına değin yaşayan Abdülvâdiler hanedanlığı ile 1574 yılında yıkılan Hafsiler hanedanlığı gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *İbn Haldun Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, 1993. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

biraktıktan sonra tarihin ilkeleri ve hanedanların yükselişi ve düşüşünü konu edinen *Mukaddime*'nin ilk taslağı üzerinde çalıştı.

O, bahse konu yaşamı ile insanları, toplumları ve devletleri yakından inceleme fırsatı buldu. Endülüs'ten Şam'a kadar, geniş bir coğrafyada kurulan çok sayıda kısa ömürlü hanedanlıklar üzerinde doğrudan gözlem yapma fırsatı bulması onun bu hanedanlıkların bazılarında üst düzeyde görevlere getirilmesini ve siyasal iktidarın işleyişi hakkında ilk elden bilgilere ulaşmasını sağladı (Irwin, 2018). Kendisinden önceki İslam düşüncesine bütünüyle, Yunan düşüncesine de görece hâkim olması mevcut düşünce birikimini yeni katkılarla zenginleştirmesini, daha önce düşünülmemeyeni düşünmesini kolaylaştırdı (Alatas, 2018:60; Simon, 2002:13). Bununla birlikte İbn Haldun'u düşünce tarihinde önemli kılan diğer özellik yöntem ve yaklaşımıyla incelediği konuda yeni bir çığır açması olmuştur (Uygun, 2008:1-4). Bu hareketli hayatı süresince gözlemledikleri aracılığıyla şahitlik ettiği siyasal ve toplumsal gelişmeler iç siyasal sebepler üzerine düşünmesine vesile olmuştur. Uslu'ya göre Haldun, bu dönemde göçebe ve haraççı üretim tarzları arasındaki farkı gözleme fırsatı bularak karşılaştırmalı analiz imkânını tarihçi yöntemiyle sentezleyerek bütünlüklü bir toplumsal analizi odağına koyan bir teori ortaya koymuştur (Uslu, 2021:52-53). Endülüslü entelektüeller aracılığıyla canlanan Kuzey Afrika kentlerinde yaşaması da onun soyutlama düzeyi yüksek bir eser ortaya koymasına vesile olmuştur. İbn Haldun belki de bu vesileyle Kuzey Afrika'nın siyasal, toplumsal ve iktisadi yapılarındaki değişimlerin temelinde yatan sebepleri inceleyerek tarihi sosyolojik bir bakış açısıyla sentezleyerek araştırma alanına dönüştürmeye amaçlamıştır. Kısacası İbn Haldun'un düşünceleri ve görüşleri yaşadığı toplumun siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulları gözlemlenerek ortaya çıkmıştır. Nitekim O, hanedanlıklardan, bunlar arasındaki etkileşimlerden ve gelişmelerden, devleti (mülk) kuran güçten (teğallüp) ve hanedanlıkların çöküşünden bahsederken benimsediği bu gözleme metodu sayesinde kendi döneminin diğer düşünürlerinden farklılaşmıştır (Uludağ, 1993, Şeker, 2016)

Bu bağlamda *Mukaddime*'sinin önsöz kısmında İbn Haldun da kendi dönemine kadarki tarihçiliğin aktarmacılıktan ibaret olduğunu dile getirmiştir (İbn Haldun, 1982:18-19). Bu çerçevede İbn Haldun'a göre yapılması gereken salt olayları aktarmak değil, olayların arkasındaki iç/batini sebepleri ortaya koymaktır (İbn Haldun, 1988:4-5). Bunun için de toplumsal ve siyasal olaylar ve devlet, içinde bulunduğu tarihi-politik ve toplumsal bağlamda incelenmeliydi. Bu olayları meydana getiren doğal, coğrafi, toplumsal ve biyolojik çok sayıda etken dikkate alınarak tarihsel olaylar yorumlanmalıydı (Uslu, 2021:52-53). Bu şekilde İbn Haldun, tarihi hikâyecilikten ayrıştırarak bir araştırma alanı ya da tarih teorisi haline getirmeye çalışmıştır (İbn Haldun, 1982:200). Tarihi hadiselerde nedensellik ilkesi üzerinden yorumlama yapmaya önem veren İbn Haldun, olaylara tesir eden etkenleri keşfetmeye yönelmiş ve böylelikle tarihteki olayların hangi esas ve yasalarla ortaya çıktıklarını açığa çıkarmaya ve bu olayları birbirinden bağımsız ve alakasız olmaktan çıkarıp bir olaylar düzeni biçiminde temellendirmiştir (İbn Haldun, 1982: 200-201). Örneğin devlet, İbn Haldun tarafından dünya düzeninin sorgusuz sualsiz temeli olarak verili bir şekilde ele alınmamıştır. Devletin inşası ve idamesi onun eserinde sorunsallaştırılmıştır. Ona göre devletlerin daha geniş kapsamlı toplumsal ve siyasal süreçler bağlamında görülmesi ve anlaşılması gerekiyordu (Cox, 1996:158).

Elbette daha öncede ifade edildiği üzere hiçbir düşünce tesadüfi ya da boşlukta oluşmaz. Yaşadığı dönemin tarihi politik bağlamı ve iktisadi koşulları göz önünde bulundurmamak zorunludur. Çünkü toplumsal ve siyasal fikirler ile sosyal, ekonomik ve siyasal koşullar arasında karşılıklı etkileşimler bulunur. Bu nedenle bir düşünürü ya da bir fikriyatı analiz ederken bir bütünlük içinde anlayabilmek ve açıklayabilmek için o fikir erbabının içinde bulunduğu toplumun tarihi politik ve iktisadi bağlamını da öğrenmek gerekir. Dolayısıyla bu çalışmada, İbn Haldun'u değerlendirebilmek adına onun fikriyatını şekillendiren yaşadığı dönem ve edindiği görevlere de yer vermektedir. Aksi

durum genel olarak Uİ'ye özel olarak TS'ye devşirilecek yaklaşımlarında da zaman ve mekândan ayrı bir şekilde ele alınmasına neden olacaktır. Başka bir anlatımla varsayımlar mutlaklaştırılacaktır.

Yukarıda bahsedilenler çerçevesinde İbn Haldun'un Endülüs'ten güneyde Fas çölüne, batıda Marakeş'ten doğuda Şam'a kadar üç kıtada ilerleyen birçok siyasal ve sosyal dönüşüme tanıklık etmesi, farklı rejim ve hükümetlerde üst düzey diplomat ve politikacı olarak çalışması gibi deneyimler, O'na siyasal otorite oluşturma süreçlerinde siyasal otoritenin sosyal temellerini anlama ve devletlerin zaman içinde nasıl gelişip çürüdüğünü anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunma ve geliştirme olanağı sağlamıştı. Sahada gözlemedikleri, hukuk ve şeriatla olan etkileşiminden elde edilen pratik deneyimi ve ampirik gözlemleri, çokça alıntı yapılan ve iyi bilinen *Mukaddime* kitabının yayımladığı varsayımlar için entelektüel bir temel oluşturmuştu. Örneğin İbn Haldun yaşadığı dönemin tarihi, politik ve toplumsal bağlamında toplumsal değişmelerin ve çatışmaların dinamiği olarak bedevi umran olgusunu ve bunun kendi içinde ve dışındaki ilişkisinde sıkı bir dayanışmaya karşılık gelen asabiyeti görmüştür. Böylelikle asabiyet, İbn Haldun'un toplumsal değişim analizinin en temel kavramı olmuştur (Şeker, 2016). Kısacası, O'nun kendi çağına ve çağının ruhuna karşı duyarlılığı ortadadır (Canatan, 2019:447). Bu nedenle İbn Haldun'un genel olarak otorite, devlet ve insan sosyolojisi konularına teorik olarak katkıda bulunan modern öncesi İslam âlimi olduğu konusunda bir fikir birliği olması şaşırtıcı değildir.

3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ VE TARİHSEL SOSYOLOJİ

Uİ'nin tarih yazımı incelendiğinde, Uluslararası Hukuk, Tarih ve Siyaset Bilimi dâhil olmak üzere bir dizi farklı akademik gelenekten doğmuş bir Anglo-Amerikan disiplini olduğu görülmektedir (Groom, Barrinha ve William, 2019:33-36; Schmidt, 2002:3-22; Hoffmann, 1977:41-60). Özellikle Tarih disiplininin Uİ'nin uzun biçimlenme evresindeki akademik unsur olduğu gerçektir. Doğumunda teorik olarak harmanlanmış tarihsel anlatı disiplininin kısmen Tarih'ten doğduğunu ortaya koymaktadır. Uİ'nin gelişiminde bir disiplin olarak Tarih, teorisyenlerin ürettikleri, varsayımlarının onaylanabildiği veya karşıt düşünce geleneklerinin çürütüldüğü bir gerçekler deposu olarak kullanılmıştır (Hobden, 1988:1-2). Nitekim Uİ'nin kökenleri incelendiğinde, disiplinin ilk yayıcılarının ve akademisyenlerinin birçoğunun aslında tarihçi olduğu fark edilecektir. Örneğin Alfred Zimmern, Hans Morgenthau, Edward H. Carr, Martin Wight, Stanley Hoffman gibi çok sayıda düşünür Tarih'ten faydalanmıştır. Görünen o ki, Tarih disiplini ile Uİ arasındaki yoğunlaşan karşılıklı etkileşim aslında daha uzun tarihsel ve entelektüel köklere sahiptir.

Her ne kadar Tarih, bir veri ocağı, teori için bir test ve bir araştırma alanı olarak kalmaya devam etse de 1960'lardan itibaren Uİ'de davranışsal sosyal bilime, oyun teorisine ve nicel yöntemlere doğru geçişle (Avcı, 2017:2-3) popüleritesini azaltmıştır. 1980'lerle birlikte ise disiplin içinde entelektüel açılım, tarihsel yönelimli Uİ için tartışma şartlarını değiştirmiştir. Pozitivist Uİ teorilerinin tahakkümüne karşı çok sayıda ve kapsamlı meydan okuma gerçekleşince TS de bu ortamda kendine yer bulmuştur. Birçok farklı alternatif yaklaşımdan biri olarak, tarihsel analizler ve yorumlamalar disiplinin genel açılımından yararlanıp ana akım teorileştirme çalışmalarında merkezi öneme sahip olmuştur (Carvalho, Lopez ve Leira, 2021; Walker, 1989:163-180). TS'ye dönüş açıkça 1989'dan bu yana uluslararası politikanın değişen koşullarıyla ilişkili görünmektedir. Yaklaşık 45 yıl süren Soğuk Savaş ve Avrupa-Atlantik bölgesinin merkeziliği algısı, değişmeyen bir sistemin nispeten tarih dışı kavramlarını mümkün kılarken, iki kutupluluğun çökmesi, devlet dışı aktörlerin çoğalması ve küresel güneyde yeni güçlerin ortaya çıkışı tarihselliğe ve süreçlere çalışılmasının önemini artırmıştır. Bu durum doğal olarak tarihsel sosyolojik dönüşe kapı açmış ve TS'yi Uİ'ye yeniden dâhil etmenin yollarının aranmasını beraberinde getirmiştir (Hobson, 2001:3-40). Belirsiz bir gelecekle karşı karşıya kalan Uİ müntesipleri de böylesi bir tarihi-politik ve iktisadi bağlamda rehberlik, model ve fikirler için geçmişe bakmışlardır.

Teorik ve metodolojik farklılıklara rağmen söz konusu süreç ve dönemde bu eğilim benimsenmişti. Bazıları yinelenen kalıplar bulmak için geçmişe bakarken, diğerleri kabul edilmemiş mirasları ortaya çıkarmak için, bazıları da kanıksanmış kavramları ve fikirleri doğallıktan çıkarmak veya “kendimizi mevcut çıkmazımızda” nasıl bulduğumuzu anlamak için TS’ye dönüşü benimsemişlerdi (Bartelson, 1995; Hobden, 1988). Kısacası 21. yüzyılın başında, gözlemcilerin disiplindeki olası bir “tarihsel” veya “tarihyazımsal” dönüş hakkında yorum yapması için yeterince tarihsel yönelimli bilim öne çıkıyordu (Bell, 2001:115-126). Tarihsel yönelimli bilime olan ilgi ve kayış, bu teşhisin ilk ortaya konmasından bu yana artmaya devam etmiş ve disiplinin artan çeşitliliği ve küreselleşmesiyle (Kan, 2011), UTS’nin kapsamı, Uİ’nin geleneksel anlayışının dışından bilim adamları tarafından önemli ölçüde genişletilmiştir (Vitalis, 2015).

Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal bilimsel alanının gerek Tarih gerekse de Sosyoloji çalışma alanı içerisinde yarattığı iç sorgulamaların bir dinamizm yaratması iki disiplinin birbiriyle simbiyotik ilişki kurmasına vesile olmuştur. Bu ilişkinin yansımasından da TS gibi bir disiplinler arası alan tebarüz etmiştir. Dolayısıyla Uİ ile TS arasındaki ilişkinin tarihsel süreci aslında yenidir. Her ne kadar TS’nin yaklaşık iki yüzyıllık bir tarihi olsa da Uİ içerisindeki ve bağlamındaki tartışmalar içerisinde yer bulması 1990’lı yıllara rast gelir (Yalvaç, 2018:1-7). Çünkü Uİ sosyal bilimlerin ayrı bir alanı olarak kurulmasıyla birlikte disiplin iç-dış/yerel-uluslararası/anarşi-hiyerarşi ayırımına dayandığından, Tarih ve Sosyoloji ilgisiz araştırma alanları olarak ele alınmıştır. Yerel olanı yani devleti ve toplumu incelemek Sosyoloji ve Tarih disiplininin çalışma alanı olarak kabul edilirken, uluslararası olanı incelemek Uİ’nin misyonu olarak kabul edilmiştir (Rosenberg, 2006:307–340). Örneğin, disiplinin baskın paradigmaları, uluslararası ilişkiler söylemini hem dünya tarihinden hem de üretim ilişkilerinden koparmış ve devleti de analizin merkezine yerleştirerek, toplumsal sınıfları ve sınıf mücadelelerini disiplinin dışında bırakmışlardır (Avcı, 2023:55-97; Pjil, 2010:3-34; Hobson, 2001). İşte tam da bu nedenle -tarihsel olmayan bir şekilde gelişen- disipline geleneksel/pozitivist kuramlar hâkim olmuştur. Nitekim neo-realizm ve neo-liberalizm gibi Uİ’nin ana akım teorileri, devlet davranışının uluslararası sistem veya yapı tarafından belirlendiğini savunmuştur. Dolayısıyla analizlerinde devletin tarih boyunca geçirdiği dönüşümleri dikkate almamışlardır. Pozitivist kuramlar tarihsel analize başvurmadıkları veya disiplinde bu analiz yöntemini çalışma konularının dışında gördükleri için John Hobson bu kuramları *historfobik*³ olarak etiketlemiştir (Hobson, 2001:5). Çünkü Hobson’a göre Uİ’nin hâkim pozitivist teorileri, tarihi teorilerinin doğrulanması için kazılacak bir maden ocağı olarak kullanıldıklarından tarihe enstrümantalist bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Hobson’un bir başka kavramsallaştırmasıyla bu, *kronofetişizm* ve *tempocentrizm*⁴ ile sonuçlanmıştır. Böylelikle bu teoriler, tarihsel süreçleri/dönüşümleri göz ardı ederek mevcut düzeni mutlak kılan bir yaklaşım benimsemiştir (Hobson, 2001:6-9).

Hobson, bu iki kavramsallaştırmayı ana akım Uİ teorisyenlerinin tarihi salt tarihin kendisi için veya geçmiş hakkında daha fazla bilgi vermek ya da sadece mevcut teoriyi doğrulamak için bir araç olarak incelemediği zamansal olarak göreceli (*temporally relativist*) veya kurucu (*constitutive*) bir tarih okumasının kullanılmasını savunmak için ortaya atmıştır (Hobson, 2001). Bu çerçevede Uİ teorilerini yeniden düşünmenin ve günümüzün Uİ analizini sorunsallaştırmanın ve dolayısıyla uluslararası ilişkiler araştırma gündemini yeniden yapılandırmanın bir aracı olarak zamansal göreceli ve kurucu bir tarihsel

³ Uİ disiplini ana akım teorilerin tarihsel analizi disiplinin konusu bakımından gereksiz veya dışsal olarak görmesi nedeniyle söz konusu teorileri John Hobson bu isimlendirme üzerinden etiketlemiştir.

⁴ Hobson, Uİ içerisinde ana akım teorilerdeki tarih dışlığın iki tarzı olarak bu kavramsallaştırmaları yapmaktadır. *Kronofetişizm* şimdiki zamanın özerk, doğal, kendiliğinden ve değişmez bir varlık olarak görünmesi manasında kullanılmıştır. *Tempocentrism* kronofetişleştirilmiş şimdiki zamanı zaman içinde geriye doğru tahmin eder, böylece tarihsel çağlar ve devlet sistemleri arasındaki süreksiz kopuşlar ve farklılıklar esnetilir ve sonuç olarak belirsizleşir.

sosyolojik okuma biçimi önem kazanmaktadır. Aksi takdirde tarihsel sosyolojik bakışı göz ardı etmenin bugünün Uİ'sini anlamada sorunlu bir bakış açısına yol açacağı olasıdır.

TS'nin de bu bağlamdaki katkısı pozitivist bir hâkimiyet içinde doğmuş ve gelişmiş bir Uİ'ye tarihsel ve toplumsal bir boyut kazandırması ile olmuştur. Uluslararası sistemi ontolojik bir veri olarak kabul etmeyen TS, tarihselliğe, tarihi-iktisadi-politik ve toplumsal koşullara ve bu koşullar üzerinden yaşanan değişimlere referans verir. *UTS alanında söz konusu olan nedir?* sorusuna cevap arayan Benno Teschke'ye göre Uİ ve TS arasındaki ilişkinin vaadi zaman ve mekan dahilindeki politikalar arasındaki ilişkileri tarihselleştirerek, toplumsallaştırarak ve böylece doğallıktan çıkararak, statik, verili, a-historik ve nesnel disiplinler bir çekirdeğe (uluslararası anarşi, devlet, self help, güç ve güç dengesi, güvenlik ikilemi gibi ilgili terminolojik dağarcığa) dayanan pozitivist Uİ kuramlarını yapı sökümü uğratma umududur (Teschke, 1998). Teschke bunu aynı zamanda kavramsal alanın ve jeopolitik pratiklerin tarihselleştirmesi olarak da ifade etmektedir. "Toplumsal ilişkileri geri getirerek" ve "jeopolitiği tarihselleştirerek" devleti açmak, siyasal topluluklar, jeopolitik düzenler ve stratejik davranış biçimlerindeki farklılıkları şekillendiren kolektif ve tartışmalı toplumsal failliğin yeniden canlanmasını teşvik eder (Teschke, 1998). Görünürde zaman ve mekândan soyutlanan bir anarşik insanlık durumunun ve şeyleştirilmiş kategoriler dizisinin yeniden tarihselleştirilmesi ve toplumsallaştırılması, niteliksel olarak farklı jeopolitik düzenlerin tarihsel kökenleri ve sosyal kaynakları, aralarındaki tartışmalı geçişler ve bu düzen ve kaynaklar içerisindeki farklı çok kutuplu düzenler içindeki değişken dış politika yönetimine ilişkin araştırmaları kolaylaştırır. Tüm devlet alternatiflerini uluslararası anarşinin rekabetçi baskılarına uymaya zorlayan kaçınılmaz yatay devletlerarası mantık olarak okuyan ahistorik ve tarih ötesi bir Uİ fikri yerine TS, çok sayıda yönetim deneyiminin sosyo-tarihsel olarak özgül yörüngelerine, çeşitli jeopolitik düzenlerin inşasına ve bunların içindeki değişken siyasal rasyonalitelere ve ilişkilere geri dönerek devletin kara kutusunu aşmak için dikey devlet/toplum ilişkilerini yeniden değerlendirir. Elbette buradaki amaç Uİ'yi yerinden etmekten ziyade, TS'nin belirli yönetimler içindeki büyük ölçekli ve uzun vadeli toplumsal değişim gibi standart alanına başvurarak jeopolitik etkileşimin tarihsel olarak nasıl değişken formasyonlarda yorumlandığını göstermektir (Teschke, 1998).

Uİ doğduğu yıllardan itibaren bilimsellik argümanlarıyla tarihsel verileri kullanmamış, disipline hâkim olan pozitivist kuramların toplumsal gerçekliğin değişen niteliğine de bigâne kalarak Uİ'nin konusunu değişmeyen anarşik ortamda devletlerin mücadelesi ile kısıtlamıştır. Pozitivist kuramların uluslararası sistemlerin değişmeyeceği, dinamiklerin aynı olduğu mevcut uluslararası sistem ile 1648 Westphalia Sistemi arasında ontolojik bir farklılık oluşmadığı şeklindeki temellendirmeleri disiplinin temel varsayımları haline gelmiştir. İşte TS'nin yaklaşımları söz konusu tarih dışı varsayımları "eleştirerek uluslararası sistemi ve jeopolitik dinamikleri tarihsel, ekonomik ve toplumsal koşulların bir ürünü olarak" ele alır (Yalvaç, 2018:8).

1980'li yıllardan sonraki süreçte ise TS, düşünürlerinin uluslararası sistemlerin kökenleri ve çeşitleri, zaman ve mekân çeşitleri ve uluslararası alan ile devlet-toplum ilişkilerinin köklü değişim süreçlerinde ortak kurucu ilişkisi üzerinde durmasıyla Uİ teorisinin geniş alanının giderek daha göze çarpan bir parçası haline gelmiştir. Bu bakımdan TS iktisatçılar, tarih filozofları ve sosyologlar tarafından kapitalizmin, sanayileşmenin, bürokratikleşmenin, rasyonalizmin, kentleşmenin ve modern dünyanın diğer temel özelliklerinin ortaya çıkışının tarihsel olarak hassas ancak genel olarak uygulanabilir bir açıklamasını sağlamaya yönelik en az iki yüzyıllık bir girişim olarak görülebilir (Lawson, 2010). TS, konuları itibarıyla Tarih, Sosyoloji ve Uİ'deki kuramsal ve kavramsal gelişme ve tartışmaların kesişip birbirini beslediği bir multi-disipliner çalışma alanıdır.

4. ULUSLARARASI TARİHSEL SOSYOLOJİ'NİN BİR DÜŞÜNÜRÜ OLARAK İBN HALDUN

TS ve Uİ'nin karşılıklı etkileşim içine girmeleri düşüncesi ve bu düşüncenin taraftarlarının her iki çalışma alanı içerisinde 1980'li yıllardan itibaren artması tarih, devlet, siyaset ve toplumla ilgili fikirleri ve yöntemsel yaklaşımları olan İbn Haldun'u önemli kılmaktadır. Zira İbn Haldun hem Tarih'i ve Sosyoloji'yi içeren düşünceleriyle ürettiği *Mukaddime* başlıklı eserinde sosyal bilimlerin neredeyse bütün disiplinlerine değinmiş ve hem de ona özgü metodolojileriyle kendi döneminin ve sonraki nesil sosyal bilim düşünürlerini de etkilemiştir (İbn Haldun, 1988). O, daha kendi döneminde sosyal bilimlere sonradan disiplin olacak olan Tarih, Sosyoloji, Ekonomi ve Kültür gibi alanların disiplinlerarası terimini kullanmadan birbirleriyle iletişime girmesi gerektiğini belirtmiş bir düşünürdür. Hâlihazırda Ümit Hassan da İbn Haldun ile ilgili sözü edilen konuyla ilgili önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Hassan'a göre İbn Haldun'un fikirlerini bütünlüğünden koparmadan ve kategorik sınıflandırma yapmadan ele almak gereklidir (Hassan, 1982). Bir başka deyişle Hassan, O'nu bir sosyolog, siyaset bilimci, tarihçi veya bir iktisatçı olarak etiketlemenin ve fikriyatını yalnızca bir disiplin içerisinde ele almanın onunla ilgili ortaya konan çalışmalarda ortak ve en önemli sorun teşkil ettiğini ifade etmektedir (Hassan, 1982).

İbn Haldun'a dair en başta dile getirilmesi gereken konu O'nun özgün bir siyaset felsefesinin, devletin ortaya çıkışı, gelişmesi ve yıkılmasına yönelik makro ölçekli ve uzun dönemli sosyo-tarihsel ve politik etkenleri ve değişimleri göz önünde bulundurarak bir kuram geliştirmesi olmuştur (İbn Haldun, 1982). İbn Haldun, siyasal ve toplumsal hayattaki ve devletlerin doğup, büyümesi ve yıkılmasında spesifik olayları genel sebeplerle açıklamaktadır. Bu genel sebepler, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler bütünü olan umran ilminde de bulunmaktadır (İbn Haldun, 1988:8). Çünkü İbn Haldun'un kuramlaştırdığı umran ilmine göre tebarüz eden bütün toplumsal olay, gelişim unsurları ve kurumlar insani toplumsal yaşam ve örgütlenmesinden ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle insani faaliyetlerin temel kaynağı toplumsal yaşamdır. Dolayısıyla İbn Haldun'un bilimsel anlayışında bütün çalışma alanlarının üzerinde durdukları konu temelde toplumdur. Bunun için de umran adını verdiği beşerin içtimai hayatının hal ve tabiatını gözden geçirmek elzemdir (İbn Haldun, 1988:98-99).

Topluma konu olayları birim olarak ele alan düşünür için toplumsal hayatın doğası bir kanun teşkil etmektedir. Bu nedenle İbn Haldun'un tarihsel sosyolojik biliminin, onun kuramlaştırdığı haliyle bugün Sosyoloji'nin ve genel olarak sosyal bilimlerin ele aldıkları konuları ele alacak, kapsayacak bir bilim olacağı anlaşılmaktadır. Bu tarih anlayışına İbn Haldun, Aristoteles'in insanın sosyal bir varlık olduğu tezinde yer aldığını beyan ettiği ve bu nedenle herhangi bir tarih analizinin bu kavramdan yola çıkması gerektiği fikrinden yola çıkarak yeni bir kültür bilimi veya 'İlm-i Ūmrân' adını verdiği görülmektedir (İbn Haldun, 1988). Tarihsel süreçleri açık bir şekilde sosyolojik yasalara dayanarak açıklaması İbn Haldun'u klasik ve çağdaş tarihsel sosyologların analizlerine yaklaştırmaktadır.

İbn Haldun'un fikir ve yöntemsel yaklaşımlarının özgünlüğü, kendi dönemini aşacak şekildeki modernliği, -disiplinlerarası bir yaklaşımla- çağcıl sosyal bilimlerin farklı disiplinlerini bütünlük içerisinde ele alması onu sosyal bilimlerin içerisinde önemli bir konuma yerleştirmektedir. Özellikle asabiyet ve umran gibi kavramlar onu özgün kıldığı kadar siyasal ve toplumsal olgulara gerçekçi bir perspektiften yaklaştığını da göstermektedir. Yaşadığı dönemin tarihsel-politik ve sosyo-ekonomik koşullarında kırsal ve kentsel farklılıkların yine koşullardaki çıktılarına yönelik düşünceleri ve yaklaşımları ve ayrıca iktidar/mülk, devlet kavramlarına ilişkin bakış açıları TS ile birlikte onu Uİ disiplini için de önemli kılmaktadır (Say, 2011:227; Yalvaç, 2016).

TS, nedensellik ilişkilerini bir yöntem olarak analiz merkezine koymasının yanı sıra tarihin ampirik zenginliğine dayanarak belirli sonuçları ortaya koymak için belirli bağlamlarda kalıpların, biçimlerin/gelişmelerin ve sosyal ilişki unsurlarının nasıl birleştiğini göstermeye çalışmaktadır. TS'nin bu tanımı, İbn Haldun'un tarihsel sosyolojik yaklaşımına yerinde bir ifadedir. İlk olarak İbn Haldun "tarihin belirli bir döneme veya ırka has olaylara karşılık geldiğini" ve "imparatorluk, devlet gibi siyasal ve toplumsal formasyonların, ırkların ve dönemlerin genel koşullarının derinlikli ve bütünlüklü bir şekilde ele alınmasının tarihçinin görevi" olduğunu salık vermektedir (İbn Haldun, 1988:1-10). Bundan dolayı geleneksel tarihçilerin aksine, İbn Haldun salt olayların analizine odaklanmamakta, tarihsel süreçleri genel süreklilik ve toplumsal değişim unsurlarının bir parçası şeklinde değerlendirmektedir. İbn Haldun'a göre sosyal hayat dönemlere ve zamana bağlı olarak değişmekte, bir halden diğer hale intikal etmektedir. Yani "milletlerin ve âlemin ahvali tek bir süreç ve istikrarlı bir yol üzere devam etmez" (İbn Haldun, 1982:241). Nasıl zamanla insanlar ve şehirler değişiyorsa "çağların değişmesi ile millet ve kavimlerin hallerinin de değişeceği hususu dikkatten kaçması tarihte vaki olan gizli hatalardandır" (İbn Haldun, 1982:241). Bununla ilintili olarak İbn Haldun, her şeyin değişmekte olduğunu dile getirdiği gibi söz konusu değişimlerin değişmeyen bir düzen çerçevesinde ve süreklilik gösteren belli kanunlar dâhilinde cereyan ettiğini de dile getirmektedir. Gözlemlerine dayanarak değişik sosyal olayların değişmeyen bazı esaslara dayandığını öngören İbn Haldun bu noktadan umran ilminin kurulması gerektiğine inanmaktadır (İbn Haldun, 1982).

Bu çerçevede devam edilirse İbn Haldun'un eserlerinde de TS bağlamında bulunabilecek tarihsel toplumsal yapılar/ilişkilere dayalı bir toplumsal değişim anlayışı vardır. Bu nedenle onun çalışmaları, çağdaş UTS'nin birçok varsayımını doğrular niteliktedir ve aynı zamanda uluslararası gelişimin farklı bir tarihsel dönemine ışık tutuyor olarak görülebilir. Uİ teorisi de çoğunlukla değişmeyi değil düzeni açıklamakla ilgilenmektedir (Yalvaç, 2016:80). Uİ yaygın bir biçimde Batı Avrupa'daki seküler ve ereksel tarih kavramları üzerinden ve bunların benzersizliğinden türetilen tarihsel durumlara dayanmaktadır. Tarihsel sosyolojik analizlerin gösterdiği gibi, bu kavram doğrusal ilerleyen bir tarih anlayışına dayanmaktadır ve Avrupalı ve Avrupalı olmayan toplumlar arasındaki etkileşimli ve karşılıklı kurucu gelişme doğasını göz ardı etmektedir. Tarihsel veya toplumsal gerçekliğin herhangi bir özel yönü, Avrupa kategorileri, kavramları ve aynı zamanda ideal ve maddi çıkarlar çerçevesinde inşa edilmektedir (Alatas, 2007:269). Değişimi kavramsallaştırma çabaları üstlenilmemiş değilse de bunlar mevcut düzen içindeki bir değişim olarak analiz edilmiştir ve bu düzeni değiştirmeyi veya değişimin kaynaklarını anlamayı amaçlamamaktadır. Bu nedenle, tarihsellik iddialarına rağmen, bu yaklaşımlar, tarihsel kökenlerini göz ardı ederek Westphalia Sistemini olduğu gibi kabul etmeleri veya değişimin maddi ve toplumsal temeline ilişkin önemli soruları gündeme getirmeden değişim sorunlarını gündeme getirmeleri anlamında tarih dışıdır. Başka bir deyişle, pek çok çalışma, uluslararası olana dair daha yeterli bir anlayış geliştirmek için ekonomik, toplumsal ve politik olan arasındaki karmaşık karşılıklı belirlenimleri sorunsallaştırmamaktadır (Yalvaç, 2016).

Oysa bu noktada 14. yüzyıl düşünürü olarak İbn Haldun'un fikirleri, 21. yüzyılın çeyrek asrında ortaya çıkan dünya düzenini yeniden düşünmek için bir rehber olarak kullanılabilir. İbn Haldun, daha kapsayıcı bir tarih bilinci ile ana akım Uİ'de hegemonik (dolayısıyla dışlayıcı) bir duruş arasında bir bağlantıdır. Öncelikle İbn Haldun, İslam ve Doğu dünyasının yerleşik bir bilincini temsil etmektedir. Alternatif öznelerarasılıkların tanınması, diğer bağlamlardaki toplumsal gelişimin içselliğini, evrensel tarihin gerçekleştirilmesinin ayrılmaz bir parçası olan süreçleri kabul etmek anlamına gelmektedir. Nitekim İbn Haldun Westphalia öncesi dönemin devletlerinin meydana getirdiği dünya düzeni ile ilgili yazmıştır. Dolayısıyla devletlerarası ilişkiler de tek bir hegemonik dünyadan oluşmamaktadır. Bu bakış açısından İbn Haldun hem Avrupa hegemonyasından öncesine dayanan hem de Batı'nın yükselişiyle birlikte radikal bir şekilde yeniden yapılanan Batı dışı dünyanın iç diyalektiğini yeniden canlandırma

fırsatını sunmaktadır. İbn Haldun, evrensel tarihin ortak çerçevesi içinde farklı medeniyetlerin özelliklerini inceleyerek, dünya tarihi bağlamında anlaşılan Müslüman dünyasına dair bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu çerçeveden İbn Haldun insan toplumunun bütünüyle ilgilenen bir kişidir. Zamanın belirli bir anında insan uygarlığının bir sentezini sunmaktadır (Pasha, 1997:57-58).

Daha genel olarak, İbn Haldun'un fikirleri, aynı zamanda, aydınlanmanın Avrupalılaştırılmış söyleminden kurtarılan bir gelenek olan uluslararası çalışmalardaki hümanist geleneğin yeniden değerlendirmesini de beraberinde getirmektedir. Çünkü İbn Haldun, tarihsel yerleşiklik farkındalığından doğan bütüncül düşünceye yönelik pozitivist olmayan vurguları güçlendirmektedir (Pasha, 1997). Böylece İbn Haldun'un bilim öncesi düşüncesi, tarihselciliğin post-pozitivist hümanist akımını önceden haber vermektedir. Toplumsal düzenler ne ebedi ne de doğaldır; tarihseldir. İbn Haldun'un dünya görüşünde maddi güçler, devletler ve medeniyetler diyalektik değişime tabidir. Bu nedenle mevcut dünya düzeni nihayetinde küresel ölçekte insan niyetliliğiyle dolu donmuş bir toplumsal ilişkiler biçimidir. Buna karşılık pozitivism sıklıkla kalıcılık veya düzen kurgusunu yaratmaktadır. Durağanlığın bir sonucu farklı dünyaların kültürel karşılaşmalarını soyutlayan bu anlayışta alternatif uygarlık ilkeleri altında örgütlenen çağlar arasında zamansal bir ayrım korunmaktadır. Geçmiş varlığını sürdürürken bir diğer taraftan yeterince kuramsallaştırılmamış bir tarih olarak ne hareketi ne de sonucu vardır. Dolayısıyla Kolomb'un yolculuğu, Batı kapitalizminin yükselişi veya Westphalia barışı sonrası düzen bu önemli olayları yönlendiren kavramsal temellerden yoksun olarak moderniteye giden yol işaretleri haline gelmektedir. Bir başka çıkarım da mevcut düzenin alternatiflerini kaos veya anarşi olarak algılamak veya dönüşüm olasılıklarını ortaya koymada başarısız olmaktır (Pasha, 1997:62-63). Oysa İbn Haldun'un toplumsal değişim analizi ve bu analiz için temellendirdiği metodolojisi onun esas özgünlüğünü oluşturmaktadır. İbn Haldun'un toplumsal değişimi, toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin/birimlerin kurulmasının ve devletin gelişiminin köklerinde olan siyasal, toplumsal ve iktisadi etkenlerin ayrıntılı ve objektif analizinde yatmaktadır (Gibb, 1933:23-30).

İbn Haldun'un İlm-i Ūmrân olarak nitelendirdiği bilimsel çalışmasında amaç; yapı, kurum ve olayların gelişiminin değişmekte oluşu, bu değişimdeki olayların benzeyiş ve farklılıklarının nedenlerini incelemek gereğinde temellenmiştir. İbn Haldun "devletlerin başlangıç hallerini ve meydana çıkmalarının nedenlerini ve değişmelerini gerektiren amilleri, bu devletleri yönetenlerin hallerini ve haberlerini" bilmeye yönelmiştir (İbn Haldun, 1988:65). Bu odağı, insanların sosyal bir hayat yaşadıkları gerçeğinden hareketle toplumsal değişim analizi çerçevesinde incelemiştir. O toplumsal değişim analizinin ana gücü olarak da asabiyet kuramını merkeze koymuştur (İbn Haldun, 1988:352-353). Asabiyet kuramı, birçok maddi veya manevi kuvvetin kesişimi niteliğinde olduğu kadar metodolojik şemasında da önemli bir analitik araç olmuştur. Ona göre medeniyetin gelişmesi, iki ucundan biri bedevi toplumlar ve diğeri hadari toplumlar olan bir sürekliliktir. Her toplum, bedevi toplum aşamasından hadari toplum düzeyine geçerken, normlarında ve ideallerinde değişikliklere uğrama eğilimi göstermektedir (İbn Haldun, 1988). Yerleşik hayata doğru atılan her adım, bedevi halkının toplu yaşamının özü olan asabiyetin bir miktar eksilmesi anlamına gelmektedir. Yani, yerleşik kent uygarlığının ortaya çıkmasıyla birlikte asabiyet azalmaya başlamaktadır. İbn Haldun'un temellendirmesinde bir medeniyet ileri safhasına ulaştığında, asabiyet çoktan ortadan kalkmış demektir (İbn Haldun, 1988).

Bu çerçevede İbn Haldun'un çalışması, Uİ teorisindeki güncel üç tartışmayla da ilgilidir. Bedevi ve hadari toplumları arasındaki dinamiklere ilişkin analizi içselci ve tek çizgili/homojen gelişme ve son olarak sosyal değişim kavramlarının bir eleştirisini içeren, modern öncesi dünyanın Avrupa merkezli olmayan bir tarihsel sosyolojisi olarak yorumlanabilir. Bu anlamda İbn Haldun'un çalışması, önemli tarihsel süreçleri açıklayan örüntüler bulmak amacıyla uluslararası faktörlerin yerel süreçlerle yan yana

dizildiği, birleştirildiği ve birbiriyle ilişkili olduğu UTS'nin amacına ilişkin Hobson'un tanımına uygundur (Hobson, 2001). Uİ'de neorealizmin yapısalcılığından farklı olarak, İbn Haldun'un yaklaşımı sosyal ontolojileri ve jeopolitik pratikleri tarihselleştirir, sosyal eylemi bağlamsallaştırır ve ana akım Uİ'nin a-sosyolojik ve tarih dışı biçimlerinden kaçınır (Yalvaç, 2016).

Düşünürün toplumsal değişim analizinde temeline aldığı asabiyetin sosyal niteliği ve işlevi analiz edilirken bunun sosyal ve siyasal işlevlerin birbirleriyle iç içe geçtiği dinamik bir süreç içerisinde pratiğe döküldüğü göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ikili işlev ve dinamik süreç ekonomik determinizme göre şekil alır ve biçimlenir. Zira asabiyetin kazanılması belirli üretim tarzıyla ilişkili olarak tebarüz etmiştir ve ekonomik gelişim ve değişim içerisinde kaydedilmiştir (İbn Haldun, 1988:387-389). İbn Haldun, toplumun organizasyonunun temelinde ilahi etkenlerin belirleyiciliğini düşünmez. Hâlihazırda O'nun bu tür görüşleri Uİ içerisinde sosyo-ekonomik temeller üzerinden tarihin maddeci yorumunun beslendiği bir kaynak olarak görüldüğü yorumlarını beraberinde getirmiştir (Lacoste, 2019:195-205; Garaudy, 2017:71-79). Ancak bu yorumlara ihtiyatla yaklaşılması gerektiği de unutulmamalıdır. Nitekim genel olarak felsefi zeminde varlığın temelinin maddi olması noktasında İbn Haldun'un materyalist düşünceye sahip olmadığı belirgindir. Üstelik dünyanın yaratılışı hususundaki inancı Allah'ın iradesidir. Bu irade düşünür tarafından kabul edildikten sonra olayların maddi nedenlerini incelemek, sebep sonuç ilişkisini açığa çıkarmak maddeci olmasını gerekli kılmamaktadır. Örneğin siyasal otoritenin hem ortaya çıkışında hem de çöküşünde temel olgu olan asabiyet temelde manevi bir niteliğe haizdir. İlâveten, İbn Haldun'un fikriyatı bütünsel çerçevede (salt ekonomi değil, iklim, din, siyaset, psikoloji, coğrafya gibi alanlarda) düşünüldüğünde O'nun tam manasıyla tarihsel materyalist olarak değerlendirilemeyeceğini ide ileri sürenler vardır (Cox ve Schechter, 2002; Kazak, 1984). Bununla beraber İbn Haldun, belirleyici faktörler ve etkiler arasında bir ayrım yapar; İnsanlar arasındaki durum farklılıklarının geçimlerini sağlama biçimlerinin farklı olmasından kaynaklandığını belirtir (İbn Haldun, 1988; İbn Haldun, 1982:415). İbn Haldun, bedevi toplumların zamanla ve farklı nedenlerle üretim teknikleri ve daha kapsamlı bir iş bölümünü içinde barındıran hadari toplum haline dönüşebileceğini düşünmektedir (İbn Haldun, 1982:415-417). İbn Haldun'un toplumsal değişim yaklaşımı Batı dünyasının ilerlemeci evrimsel toplumsal değişim yaklaşımından farklıdır. O'nun toplumsal değişim kuramı döngüselidir. Bununla birlikte birer toplumsallaşma biçimi olarak bedavet ile hadaret arasında İbn Haldun bir ast-üst ilişkisi kurmaz. Öyle ki İbn Haldun bedevi umranın kendine özgü bir medeniyetlerinin bulunduğunu da dile getirir. Ayrıca İbn Haldun iyi olan her şeyin kökünün ve bozulmamış şeklinin bedevi umranda bulunduğunu iddia eder. Hadariliğin birçok insani erdemleri ve değerleri bozduğundan da bahseder. Gelişme hadariliğe, kırdan kente doğrudur ve fakat hadarete ve kentte insanı insan yapan üstün meziyetler ve huylar bozulduğundan gelişme ve ilerleme bir bozulma ve çöküşle sonlanır. Bu döngüsel bir tarih yaklaşımıdır. İbn Haldun nazariyesinde her şeyin bir başlangıcı ve sonucu vardır. Her zaman bir ilerleme olmaz (Uludağ, 1993). Bu noktadan hareketle İbn Haldun'un temellendirdiği değişimlerin, süreçlerin ve neden-sonuç ilişkilerinin toplumsal hayatı/düzeni bir durumdan diğer duruma hangi saikler ve süreçlerle değişime uğrattığını ya da intikal ettirdiğini ortaya koyduğu görülmektedir.

Üretimin gelişmesinin toplumsal ve ekonomik örgütlenme üzerindeki etkisi, tarihsel materyalizmin temel ilkelerinden biridir (Ateş ve Avcı, 2018:559-560). İbn Haldun, üretimin organizasyonu, sosyal yapılar, siyasal yaşam biçimleri, hukuk sistemleri, sosyal psikoloji ve ideolojiler arasında bağlantı olduğunu vurgulamaktadır. Bunun nedenlerin başında İbn Haldun'un siyasal ve toplumsal birimleri açıklarken söz konusu bağlantılar arasında karmaşık bir etkileşim vurgulaması ve ayrıca ekonomik güçlere önem vermesi gelmektedir (İbn Haldun, 1982:415-420). İbn Haldun, siyasal örgütlenmedeki değişimlere, yeni entelektüel yaşam biçimlerinin ortaya çıkışına ve bedevi umrandan hadari umrana geçişin getirdiği psikolojik değişimlere de bu gelişim üzerinden vurgu yapmaktadır. Bu

çerçevden İbn Haldun'un tarihsel sosyolojik teorisi, bedevi ve hadari toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkileri üretim yapılarına referansla analiz ederek, Uİ teorisi içinde sosyal bilimsel bir analiz aracı olarak sosyo-ekonomik temeller özelinde tarihin maddeci yorumunu da sunmaktadır. İbn Haldun, toplumların geçimlerini sağlama biçimlerine ve bunun sadece toplumların sosyal ve siyasal yapılarında değil etkileşimde buldukları diğer birimlerle de kurduğu ilişkilere atıfta bulunmaktadır. İbn Haldun toplumun kökeni ile ilgili ifadelerinde toplumsal yaşamın ilk formu olarak tarım ve hayvancılıktan oluşan bedevi toplumlarının ve ikincil olarak da ticaret ile uğraşan hadari toplumlarının üretim biçimlerini görmektedir (İbn Haldun, 1982:475-478). İbn Haldun'a göre bedevi yaşam biçiminde üzerinde durulması gereken nokta konar-göçebelik durumudur. Çünkü konar-göçebelik sosyal ve siyasal olayların biçimlenmesinde, devletin kurulmasında toplumsal yaşamın değişiminde büyük etkisi olan bir yaşam biçimidir. Kent toplumları her zaman yerleşik olarak yaşar. Toplumsal yaşamın değişimi konar-göçebelikten yerleşikliğe, kır toplumundan kent toplumuna doğrudur (Uygun, 2008:18-20).

İbn Haldun'a göre bedevi toplulukların sahip oldukları asabiyet ile bu asabiyetin tecessüm ettiği üretim biçimi toplulukların niceliksel ve niteliksel karakterlerini ortaya koymaktadır. Bedevi toplulukların siyasal örgütlenmesi asabiyet ve üretim biçimi üzerinden şekillenmektedir (İbn Haldun, 1982). Yaşamlarını idame ettirme gayesini esas güden bir üretim ve sosyal hayat biçimi, kendine uygun bir siyasal ve sosyal örgütlenme içerisinde olmaktadır. Hadari/kentli toplumlarda İbn Haldun'a göre dayanışmacı toplum niteliklerinin eskimeye yüz tuttuğu dönemde mülk devlet düzeninin ileri aşamalarında ise toplumun yönetiminde iktidar, araçları zor kullanma ve baskı ile siyasal örgütlenmesini pratiğe dökmektedir (İbn Haldun, 1988:430). Üretim biçimi üzerinden şekillenen bedevilik ve hadarilik ayırımı üretim ve toplumsal yaşam, kurumlar ve davranış kalıplarının ve tüketim biçimlerinin değişmesi ile beraber sosyal ve siyasal örgütlenmeler de değişime tabi olmaktadır. Bu değişme, İbn Haldun'a göre elbette çelişkiler barındırarak ilerlemektedir. Bir üretim tarzından diğerine geçiş verili toplumun toptan değişmesinden çok bedevilik ve hadariliğin aynı zaman ve mekân içerisinde ilişkiye veya etkileşime girmelerinden türeyen ilişki ve çelişkilerin dinamiğiyle ortaya çıkmaktadır. İşte bu da İbn Haldun'da TS'nin de önemli unsurlarından olan yapı ve ilişkileri oluşturan mekanizmadır (Hassan, 1982:152).

Bu noktadan İbn Haldun sosyal ve siyasal işlevlerin üretim biçimi üzerinden ekonomik yapıya paralel ilerlediğini ve şekillendiğini iddia etmektedir (İbn Haldun, 1988:82). Zira asabiyetin bilfiil elde edilmesi belirli üretim biçimlerine de bağlı olarak gelişmektedir ve ekonomik gelişim ve değişim içerisinde bu gelişimler kaybedilir. *Mukaddime*'de insanların sosyal hayatlarının genişlemesi ve tekâmülü olan uygarlığın temelinde ekonomik ilişkiler yatmaktadır. Kısacası asabiyetin sosyal niteliği, işlevi ve ekonomik yapıyı değerlendirirken bunların dinamik bir şekilde siyasal amaçlara ilişkin olduğu sosyal ve siyasal işlevlerin birbiriyle içselleştiği görülmektedir. Bu bağlamda TS açısından İbn Haldun'dan istifade edilecek olan kayda değer katkılarından biri de tarihsel olayları onlara sebep olan tüm toplumsal yapıları kavrayarak analiz yöntemi geliştirmiş olmasıdır.

İbn Haldun'un dünya tahayyülü daha önce de bahsedildiği üzere son derece değişimsel ve döngüselidir. Dünyanın ve milletlerin şartları, örf ve adetleri, mezhepleri aynı şekilde ve sürekli olarak devam etmemektedir. Aralarında zaman ve hatta mekâna göre farklılıklar vardır ve bir durumdan diğerine değişiklik gösterebilmektedir. Dünya değişmez değildir. Tam tersine sürekli dönüşür, değişim ilkesi eşyanın doğasına kazanmış durumdadır. O, sık sık imparatorlukların evrimi ile insanın yaşamı arasında karşılaştırma yapmaktadır: "Bir hanedanın ömrü, bir bireyin ömrüne karşılık gelir; büyür, bir durgunluk çağına ve oradan da gerilemeye geçer." (İbn Haldun, 1988:65-67).

İbn Haldun'un resmettiği dünyada hayat aslında tüm gerçekliğin akış halinde olduğunun en çarpıcı kanıtlarından biridir. Yaşam değişimden ve döngüden başka bir şey olamaz. Değişimin ve döngünün yadsınması, yaşamın kendisinin yadsınmasıdır. Yaşayan bir organizma her zaman kendi

yıkımının tohumlarını içinde barındırır. Yaşamın kaçınılmaz gelişimi ölümün kaçınılmaz gelişimine yol açmaktadır. Aynı durum hanedanlar için de geçerlidir. Yaşlılık nedenlerinin hanedanı etkilemesi doğaldır (İbn Haldun, 1988:431-436). Öyleyse, eğer yaşlılık bir hanedanın yaşamında doğal bir şeyse, tıpkı yaşlılığın canlıların ruh halini etkilemesi gibi, bu da doğal şeylerin ortaya çıkmasıyla aynı şekilde meydana gelmelidir. Yaşam ve ölümün ve bunların eş zamanlı birliği ve karşıtlığı, İbn Haldun'un kavramlarının merkezinde yer alır. Gözlemlendiği üzere İbn Haldun, gerçekliği yalıtılmış ya da bağımsız nesnelerin rastlantısal bir birikimi şeklinde okumaktan ziyade organik olarak birbirleriyle ilişkili olan ve birbirlerini zorunlu ve karşılıklı olarak belirleyen olayların tutarlı bir bütünlüğü olarak görmektedir. Ayrıca bu karmaşık kombinasyonun aynı derecede karmaşık bir toplumsal değişim sürecine tabi olduğunu vurgulamaktadır (İbn Haldun, 1988).

İbn Haldun'un fikriyatının temelinde yer alan asabiye kavramı da bu şekilde, doğası ve gelişimi incelendiğinde aslında diyalektik olan bir güçtür.⁵ Düşüncesindeki iki diyalektik güç yani iki karşıt güç, kabile düzenin ilk evresindeki eşitlikçilik ve kabile içinde şefin artan gücüdür. Kavramın diyalektik karakteri burada yatmaktadır. Tam anlamıyla devletten önce gelen bir siyasal örgütlenmeyi temsil eden eski kabile yapısı ile aristokrasinin gücü arasındaki çelişkinin gelişmesi yeni bir şeyin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu, kabileden üstün bir örgütlenme biçimi olan devlet formasyonunda ortaya çıkmaktadır (İbn Haldun, 1988). Asabiyetin kavramsal çerçevesine göre, bir devlet dinamik bir büyüme ve çözülme sürecinden geçmektedir. Süreç, bir yaşam döngüsüne benzeyen doğal ve nedenseldir.

İbn Haldun, devletin ve medeniyetin çöküşünü büyük teorik şemasıyla açıklarken, devlet otoritesinin yaratılmasından nihai olarak kabile eşitlikçiliğinin sorumlu olduğu görüşündedir (İbn Haldun, 1988:363-364). Ancak zamanla devletin otoritesi kabile asabiyetinin pahasına artar. Kabile eşitlikçiliği ile yeni ortaya çıkan seçkinler arasındaki çelişki toplumsal yapıyı zayıflatır ve süreç içinde devletin otoritesi pekişir. Asabiyet, devletin yaratılışındaki en büyük güçtür ama yaratılan, sonunda yaratıcıyı yok eder. Kent yaşamının karmaşık sosyal ve ekonomik organizasyonu, asabiyet neslinin önkoşulu olan bedevi toplumunun sade yaşamının yerini alır.

Görüldüğü üzere bir diyalektik sürecinin motoru olarak asabiye'nin gelişiminde kabile reisi, gücünü artırma çabasına girdikçe dayandığı toplumsal yapıların da altını oymaya başlar. Devlet meydana gelir. İbn Haldun;

“Asabiyetin sonuç ve gayesi devlet kurmak olduğu anlaşılmıştır. Hükümdar asabiyyet kuvvet ve kudretini kemaline erdiğinde kendi kuvvetiyle müstakilen veyahut o çağın hal ve durumunun müsaadesine göre, diğer uruğların kuvvet ve yardımıyla devleti korur.” (İbn Haldun, 1998:355).

Öte yandan şahıslar gibi devletlerin de tabii ömürleri olduğunu dile getiren Haldun'un düşüncesinde devletin ortaya çıkışıyla asabiye yok olur (Haldun, 1988:431). Asabiye, daha yüksek bir kolektif varoluş biçiminin, yani devletin yaratılması için gerekli özneler arası koşuldur. Devletin gelişmesinin olmazsa olmazıdır ve fakat devleti meydana getirirken diğer taraftan kendi ölümünü de

⁵ Elbette bu diyalektik akıl yürütmeleri İbni Haldun'un düşüncesinde felsefe geleneklerinden beslenerek ortaya konmamıştır. Bu yöntemi tam olarak tarihsel gözlemlerin ve düşüncelerin deneysel çerçevesinde şekillenmiştir. Yves Lacoste de İbni Haldun'un yapıtında diyalektik felsefeye ilişkin ilkelerin açıklamasını aramanın gereksizliğine vurgu yapmaktadır. Çünkü iktisadi, siyasal ve toplumsal yaşama ilişkin çeşitli unsurların etkileşimi, çalışmasında elbette belirgin bir şekilde temellendirilmiş ve bu bütünün sürekli değişimi ve döngüsü pek çok bölümde açıklanmıştır. Ama karşıtların birliği ve çatışması, anlayış olarak İbni Haldun'un düşüncesinde yer alsa da kuramsal düşüncelere konu olmamalıdır. Detaylı bilgi için bkz: Yves Lacoste, *İbni Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

beraberinde getirir. Devlet yapılarının yaratılışı ve gücü, onları yok edecek etkenlerle ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Oldukça gelişmiş bir sosyal ve ekonomik örgütlenmenin ortaya çıkması, asabiye'nin gelişmesinin ön koşullarından biri olan bedevi umranın yok olmasıyla sonuçlanır. Hükümdar iktidara gelir gelmez, iktidarının dayandığı güçlere karşı bir mücadeleye dâhil olur (Lacoste, 1984:93-95).

İbn Haldun'a göre sosyo-politik birimlerin incelenmesi onların gelişmesine, değişmesine ve çürümmesine neden olan iç içe geçmiş birçok diyalektik çelişkinin de incelenmesi demektir (İbn Haldun, 1982:417-475). İbn Haldun'un özellikle eserinin en özgün pasajlarında diyalektik argümanları kullanma sıklığı, bunların onun temel entelektüel yöntemiyle yakından ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Asabiye gibi bir kavramın içsel bir çelişkiyle karakterize edildiğini anladığımızda, onun kökenlerini ve devletin gelişmesinin ve parçalanmasının motoru olarak rolünü anlamaya başlarız. Elbette bahsedildiği üzere İbn Haldun'un eserinde diyalektiğin felsefi teorisinin tutarlı bir açıklamasını aramak anlamsız olacaktır. Sosyal ve ekonomik yaşamın çeşitli unsurları arasındaki etkileşim açıkça tanımlanmaktadır. Fakat O, kavramın kendisi onun düşüncesi için esas olmasına rağmen karşıtların birliği ve aralarındaki mücadele konusunda felsefi argümanlar geliştirmez. Devletin döngüsü ile insan yaşamının döngüsü arasındaki karşılaştırma oldukça önemlidir, ancak büyük ölçüde örtülü kalır. İbn Haldun'un diyalektiği daha çok ampirik gözlemler ve belirli tarihsel yorumlar bağlamında ortaya çıkmaktadır (İbn Haldun, 1982). Benzer sözler tarihsel materyalizmi önceden haber veriyor gibi görünen pasajlara da uygulanabilir. Burada yine felsefi argümanlara dayanmayan ampirik kavramlarla karşılaşılmaktadır. Elbette bunlar yalnızca tarihsel düşüncelerle ilgilidir.

Halduncu klasik okumaların Uİ'ye dahil edilmesine yönelik önde gelen bir diğer argüman, onun tarihsel döngüleri kullanmasıdır. İbn Haldun'un UTS içine yerleştirilmesi gerektiğinin bir diğer nedeni değişimin kaçınılmazlığına referans veren sürekli bir kriz döngüsünün resmini çizmiş olmasıdır. Haldun'un ana hatlarını çizdiği döngüsel dönüşümler Uİ'de realist düşünürlerce varlığını sürdürmektedir (Modelska, 1978:214-235). İbn Haldun bir hanedanlığın/devletin gücünün doruğuna eriştiğinde kaçınılmaz olarak bir gerileme döngüsüne gireceğini ifade etmektedir (İbn Haldun, 1982:728-730). İbn Haldun'un medeniyetlerin döngüsel dönüşümü, üretimin toplumsal örgütlenmesinden ve toplumsal güçler arasındaki bölünmeden neşet eden yapısal bir realitedir. Bu bölünmeler sürdüğü müddetçe de devletler/hanedanlar/medeniyetler arasında saldırıların, çatışmaların ve kargaşanın yaşanacağını ve bu nedenle istikrarsız bir yapının oluşacağını ileri sürer (İbn Haldun, 1982:731-737).

İbn Haldun'un analizinde Uİ'de realist anlayıştaki hegemonik döngüsel değişim teorileri karşılaştırıldığında farklılık gösteren şey, daha çok realizmde olan döngüsel değişim teorilerinin, egemen devletlere dayalı değişmeyen bir uluslararası sistemin varlığına ve değişmez bir anarşik yapının getirdiği sınırlamalara dayanmasıdır. İbn Haldun'da sürekli dönüşüm halinde olan bir gerçekliğe dayanan döngüsel bir teori görülür ve fakat en nihayetinde bu dönüştürücü kapasite tarihsel toplumsal yapılar tarafından şekillenir (Kalpakian, 2008:373). Başka bir deyişle, medeniyetlerin yükselişini ve düşüşünü incelerken zihninde bir bütünlük vardır.

Modelska de tanımlayıcı bir tarih ve güç kaymasının nedenlerini ortaya koyma girişimi gibi iki yöntem üzerinden küresel siyasal sistemde -düşününün vurgusuyla- döngüsel bir hegemonya teorisi geliştirmiştir. Modelska küresel siyasal sistemin başlangıcından bu yana dünyaya hâkim olacak güçlü bir merkezi otoriteden yoksun olduğunu ve hegemonik devletlere dayalı bir düzene sahip olduğuna işaret etmiştir (Modelska, 1978:215). Bu, hegemonik devletlerin her birinin yaklaşık 100 yıl ve en fazla 130 yıl devam eden beş uzun hegemonya döngüsünün ana hatlarını çizmiştir. 16. yüzyıl başından 21. yüzyıla kadar Portekiz, Hollanda, İngiltere ve ABD uluslararası sistemde hegemonik güç konumunda olmuşlardır. Genel olarak bir dünya düzeni kurma arzusu ve dünyanın bugüne kadar deneyimlediği

küresel sistemlerin özel nitelikleri ve zayıflıkları uzun hegemonik döngünün önkoşullarıdır. Modelski'ye göre her sistemin temelinde de bir ulus devlet yatar (Modelski, 1978). Zira ulus devlet insanları örgütlemeye en uygun birimdir. Küresel sistemlerin işleyişinde dünya güçlerinin hepsi ulus devletlerdir ve devletler bu sistemde ana rol oynamıştır. Bu, Modelski'nin temellendirmesinde ulus-devletler ile dünya gücü arasında temel bir ilişki olduğunu varsaymanın ampirik kanıtıdır (Modelski, 1978).

Modelski nezdinde daha başka analizler, bu ilişkinin iki yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Ulus-devlet dünya gücüne erişmede bir araçtır. Portekiz, Hollanda ve Britanya örneklerinde olduğu gibi etkili bir ulusal siyasal sistemin başarılı bir şekilde kurulması, başarılı küresel eylemin önkoşuludur. Diğer ulus-devletlerin ekonomik konularda hegemonik gücü taklit etmesi ve ona karşı milliyetçilik ve karşı-milliyetçiliği kullanmaya çalışması nedeniyle sistem eninde sonunda çökmeye eğilimlidir (Modelski, 1978:214-235). Modelski'nin analiz biçimleri ve bu biçimlere konu olan unsurlar modern biçimler olsa da görüldüğü üzere İbn Haldun'u tekrarlamaktadır. Çünkü O, bir devletin kapsamının her zaman diğer devletlerin asabiyesiyle sınırlı olacağını öngörmekteydi.

İbn Haldun'un çalışması bu nedenle, bir disiplin olarak Tarih ve Sosyoloji'yi birleştiren Uİ'nin tarihsel sosyolojik analizinin eşsiz bir örneğini temsil eder. Tarihten olayların, olumsuzlukların ve yerel özelliklerin önemine dair varsayımlar sunar. Sosyal ilişkilerin/yapıların bu mikro süreçleri nasıl etkilediğinin anlaşılması Sosyoloji disiplininin gelir. Uluslararası ilişkilerden de bu dinamikte 'uluslararası'nın oynadığı merkezi rolün farkına varılması beklenir (Yalvaç, 2016). Nitekim toplumsal dönüşümün tüm bu yapıları, siyasal örgütlenmenin ilkel toplum aşamalarından uygarlık aşamalarına değin giden gelişimi *Mukaddime*'de bütün dinamik karakteri ile yer almaktadır. Bu, İbn Haldun'un eserlerinde de bulunabilecek tarihsel toplumsal yapılar/ilişkilere dayalı bir toplumsal değişim anlayışıdır. Bu nedenle onun çalışmaları, çağdaş UTS'nin birçok varsayımını doğrular niteliktedir.

5. SONUÇ

İbn Haldun sınıflandırılması zor bir düşündürdür. O'nun siyasal düşüncesi ve *Mukaddime* başlıklı çalışması incelendiğinde fark edilen şey, onun teorik kurguları ile gündelik hayata dair pratik gözlemlerini dengeleyebilme kapasitesidir. Hâlihazırda *Mukaddime*'nin tamamında da bu tür bir dengenin kurulduğu görülmektedir (Ahmad, 2003:X). Nitekim uygarlıkların yükselişi ve düşüşü üzerine bir çalışma yapan Arnold Toynbee, İbn Haldun'un tarih üzerine teorik eseri olan *Mukaddime*'yi "hiç kuşkusuz, herhangi bir zamanda herhangi bir zihin tarafından yaratılmış türünün en büyük eseri" olarak tanımlamıştır (Toynbee, 1955:322). Müslüman toplumların kültür tarihi üzerine çalışan Marshall Hodgson, *Mukaddime*'yi "şüphesiz İslamlaşmış medeniyete şimdiye kadar yazılmış en iyi genel giriş" olarak tanımlamıştır (Hodgson, 2022:522). Sosyolog Ernest Gellner, İbn Haldun'un mükemmel bir tümevarımcı sosyolog ve terim icat edilmeden çok önce ideal tipler yönteminin uygulayıcısı olduğunu beyan etmiştir (Gellner, 1981:88).

Bu çalışma düşünce dünyasının önemli düşünürlerinden İbn Haldun'un görüşlerini hem Uİ özelinde hem de TS bağlamında değerlendirmeyi konu edinmiştir. Buna ilaveten düşünürün yaklaşımlarının Uİ disiplini çerçevesinde tarihsel sosyolojik yaklaşımlara tarihsel ve entelektüel zeminde katkıları sunduğu ele alınmıştır. Çünkü bu çalışma düşünürün fikirlerinin Uİ içerisinde TS'nin kuramsal boyutu ile ilgili önemli emareler barındırdığı ve uluslararası ilişkileri etkileyecek unsurlara yönelik dikkate değer değerlendirmelerinin bulunduğu inanmaktadır. Asrını henüz devirmiş Uİ'nin kendisinden daha eski olan sosyal bilimlerin farklı alanlarından yararlanması bir gereklilik halini almıştır (Kan, 2023). Bu perspektiften, sosyal bilimlerin en genç disiplini hüviyetindeki Uİ'nin diğer sosyal bilimsel disiplinlerin siyaset ve sosyal düşünürlerinden kendi alanlarına yönelik olarak

geliştirdikleri ve fakat içerik düzleminde uluslararası ilişkilere uyarlanabilecek kavram, kuram ve modellerini ele almak Uİ disiplini için kayda değer desteklerdendir. Bu destekler, aynı zamanda gerek o dönemin fikir kalıplarını kavrayabilmek gerekse de Uİ'de her türlü teorik yaklaşımların kökenlerini keşfedilmek bakımından da önem arz etmektedir. Zira birikimsel ilerleyen fikirler veya yaklaşımlar yeni bir tarzda yeni bir epistemolojik ve metodolojik açılım noktaları kazandırabilir. Bundan sebep Uluslararası İlişkiler uzmanı olmayan düşünürlerin ya da bu düşünürlerin hususi Uİ teorisi olarak üretilmeyen ve fakat Uluslararası İlişkiler uzmanlarının kullanabilecekleri fikirlerinin Uİ'nin tarihselliği ve yaklaşımları noktasında analiz edilmesi metodolojik olarak yerindedir. İşte bu noktadan hareketle de İbn Haldun'un fikriyatının Uİ nezdinde analiz edilmesinin disipline katkılar sunacağı ortadadır.

Bu bağlamda İbn Haldun'un sahip olduğu geniş ve kapsamlı toplumsal, tarihsel ve siyasal süreçler vurgusu yoluyla Uİ ile TS disiplinlerinin yakın bir iş birliği içerisinde çalışmalarının gerekliliğini henüz 14. yüzyılda ortaya koyduğu ileri sürülebilir. İki disiplinin içeriğindeki geleneksel ve eleştirel yaklaşımların mevcudiyetlerini bugün de sürdürdükleri dikkate alınır, İbn Haldun'un ortaya koymuş olduğu fikriyatın birbirine bağlı bir bütün olarak anlaşılması gerektiği görüşünü pekiştirmiştir. Bu bağlamda İbn Haldun'un Tarih ve Sosyoloji disiplinlerinin kendi içlerinde yaşaması gerektiğini düşündüğü dönüşümü bugün temelde TS ve Uİ'nin birbirleri ile etkileşimleri üzerinden görmek mümkündür.

İbn Haldun, modern bir dünyada yaşamamasına rağmen modern bir toplumsal değişim yorumu sunmuş gibi durmaktadır. Bu anlamda Sosyoloji disiplininin tarihsel ve entelektüel düşünürlerinden biri olarak nitelendirilebilir. Yasa arayışında, tarihsel süreçte insan failliğini gözden kaçırmaması, gerçeklik temelinde gözleme dayalı varsayımlarının, süreklilik ve değişme olgularını anlamaya ilişkin sebep sonuç dinamiği yoluyla pratiğe dökülen bir kavrayışla yapması, meseleleri çok boyutlu ve karşılıklı nedensel bağlantılar düzleminde ele aldığı göstermektedir. Bu nedenle O, ampirik bilimsel yöntem ve çağdaş sosyolojik düşünceye tarihsel olarak derinlikli katkılarda bulunmuştur. İnsan doğaları ve dolayısıyla insanın anlama kapasiteleri, insan toplulukları maddi varoluş problemleriyle farklı şekillerde yüzleştikçe farklı biçimler alır. Bu başlangıç noktasından İbn Haldun, insanın toplumsal doğasına dayalı Tarih teorisini de geliştirmiştir.

İbn Haldun'a göre tarihin görevi olan kültürel ve sosyal tarih bilimi, sadece kralların ve hanedanların hikâyelerini anlatmak değil, olayların iç dinamiklerini tartışmak ve açıklamaktır. Tarih, insan yaşamının sosyal fenomenleriyle ilgilenen bilimdir. Tarihin kapsamı hayatın tüm yönlerini, yani savaş ve barışı, diplomasiyi, devleti, devletlerarası ilişkileri, ticareti, sanatı, felsefeyi ve dini kapsamaktadır. Tüm bu güçlerin etkileşimi, çeşitli sosyal yaşamlar üretmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun İslam dünyasındaki sosyal değişimi veya gerilemeyi açıklamak için metafizikten veya teolojiden değil, tarihten destek almıştır. Bu çerçeveden Toplum bilimini (Sosyoloji) veya insan inşası bilimini (İlm-i Ümrân) keşfetmeye çalıştığı söylenebilir. İbn Haldun Tarih disiplinini toplumla ilgilenen herhangi bir sosyal bilimden ayırmamış çünkü ona göre Tarih, sosyal hakikati anlamının yoluydu. Ancak Tarih'i hiçbir zaman kendi içinde gerçek olarak görmemiştir. Onun için Tarih ve Sosyoloji iki ayrı disiplin değil, aynı gerçekliğin iki farklı yönünü analiz etmekteydi.

Dolayısıyla İbn Haldun'un çalışması, uluslararası ve sosyal süreçlere dayanan, insanların sosyal örgütlenmesine öncelik veren ve karmaşık bir sosyal ontolojiyi vurgulayan, sosyal değişimin çok nedenli bir analizi olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda O, UTS'nin temelini oluşturan temel konulara genel bir bakış sunmakla kalmamış, diğer taraftan da geniş bir yöntem, yaklaşım ve ontolojik ilgi alanı da sergilemiştir.

Etik Beyan

“İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Z. (2003). *The Epistemology Of Ibn Khaldun*. London: Routledge.
- Alatas, S. F. (2007). The Historical Sociology of Muslim Societies. *International Sociology*, 22(3), 267-288.
- Alatas, S. F. (2014). *Applying Ibn Khaldun The Recovery of A Lost Tradition In Sociology*. London: Routledge.
- Ateş, D. ve Avcı, Y. (2018). Marks'ın Sınıf Tasnifi ve Günümüz Kapitalizmde Sermayenin Değişmeyen Nitelikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 555-583.
- Avcı, Y. (2017). *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Tina Sendromu Pozitivizmin Davranışsalçı Altın Çağı ve Simülasyon*. Bursa: Dora.
- Avcı, Y. (2023). Uluslararası İlişkilerde İdealizm-Realizm Tartışması. M. Aksoy (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Tarihi ve Teorik Tartışmalar* içinde (ss. 55-102). Ankara: Orient Yayınları.
- Baali, F. ve Wardi A. (1981). Ibn Khaldun's Typology of Society in the Light of Modern Thought. *Journal of Social Sciences*, 9(3), 201-230.
- Baali, F. (1988). *Society, State and Urbanism: Ibn Khaldun's Sociological Thought*. Albany: State University of New York Press.
- Bartelson, J. (1995). *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge University Press.
- Beck, U. (2006). *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, D. (2001). International Relations: The Dawn Of A Historiographical Turn? *British Journal of Politics and International Relations*, 3(1), 115-126.
- Canatan, K. (2019). Anakronik Bir Karşılaştırma: İbn-i Haldun ve Karl Marx. *Hece*, Özel Sayı: 38. Cilt 1, 437-452.
- Carvalho, B., Lopez, J. C. ve Leira, H. (2021). *Routledge Handbook of Historical International Relations*. London: Routledge.

- Kurnaz, İ. (2024). İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 647-668.
- Chernilo, D. (2010). Methodological Nationalism and the Domestic Analogy: Classical Resources for their Critique. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(1), 87-106.
- Cox, R. (1996). *Approaches to the World Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, W. R. ve Schechter M. G. (2002). *The Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilizations*, London: Routledge.
- Kozak, E. İ. (1984). İbn Haldun ve Tarihsel Materyalizm. *Yönelişler*, 28, 17-22.
- Gellner, E. (1981). *Muslim Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garaudy, R. (2017). *İslamiyet ve Sosyalizm*. A.F. Bercavi (Çev.). İstanbul: Rebeze kitaplığı
- Gibb, H. A. R. (1933). The Islamic Background of Ibn Khaldun's Political Theory. *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 7(1), 23-31.
- Groom, A. J. R., Barrinha, A. O. ve William C. (2019). *International Relations Then and Now*. London: Routledge.
- Guillaume, X. (2021). Historical Periods and the Act of Periodisation. B. D. Carvalho, J. C. Lopez ve H. Leira (Ed.), *Routledge Handbook of Historical International Relations* içinde (ss. 562-570). Routledge.
- Hassan, Ü. (1982). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Hobden, S. (1988). *International Relations and Historical Sociology Breaking Down Boundaries*. London: Routledge.
- Hobson, J. (2001). Introduction: Bringing Historical Sociology Back Into International Relations. H. Stephen, J. M. Hobson (Ed.), *Historical Sociology of International Relations* içinde (ss. 3-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodgson, G. M. (2022). *İslam'ın Serüveni- Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. İ. Akyol (Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hoffman, S. (1977). An American Social Science: International Relations. *Daedalus*, 106(3), 41-60.
- Hourani, A. (2012). *Arap Halkları Tarihi*. Y. Alogan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Irwin, R. (2018). *Ibn Khaldun An Intellectual Biography*. Princeton: Princeton University Press.
- İbn Haldun (1988). *Mukaddime*. Z.K. Ugan (Çev.). MEGSB Yayınları.
- İbn Haldun (1982). *Mukaddime*. S. Uludağ (Çev.). İstanbul Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun (2011). *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. V. Akyüz. (Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kalpakistan J. (2008). Ibn Khaldun's Influence On Current International Relations Theory, *The Journal of North African Studies*, 13(3), 363-376.
- Kan, K. (2011). Globalleşmenin Uluslararası İlişkilere Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 1-10. <https://dergipark.org.tr/pub/kmusekad/issue/10216/125567>
- Kan, K. (2023). Küreselleşmenin Uluslararası İlişkilerde Yarattığı Süreklilik ve Değişim Tartışması. *Selcuk University*, (51), 283-292.

- Kurnaz, İ. (2024). İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 647-668.
- Kazak, E. İ. (1984). İbn Haldun ve Tarihsel Materyalizm. *Yönelişler*, 28, 17-22.
- Lacoste, Y. (1984). *Ibn Khaldun: The Birth of History and The Past of the Third World*. New York: Verso Books.
- Lacoste, Y. (2019). *İbni Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lawson, G. (2010). The eternal divide? History and international relations. *European Journal of International Relations*, 18(2), 203-236.
- Mahdi, M. (1957). *Ibn Khaldûn's Philosophy of History A Study in the Philosophic Foundation of the Science of Culture*. London: Routledge.
- Modelska, G. (1978). The Long Cycle Of Global Politics And The Nation-State. *Comparative Studies in Society and History*, 20(2), 214-235.
- Pasha, M. K. (1997). Ibn Khaldun and World Order. S. Gill ve H. M. James (Ed.), *Innovation and transformation in International Studies* içinde (ss. 56-74). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pjil, V. K. (2010). Historicising the International: Modes of Foreign Relations and Political Economy. *Historical Materialism*, 18(2), 3-34.
- Rosenberg, J. (2006). Why is There No International Historical Sociology?. *European Journal of International Relations*, 12(3), 307-340.
- Rosenthal, E. (1962). *Political Thought In Medieval Islam An Introductory Outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Say, S. (2011). *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*. İstanbul: İlk Harf Yayınları.
- Schmidt, B. (2002). On the History and Historiography of International Relations. W. Carlsnaes, T. Rise ve B. A. Simmons (Ed.), *Handbook of International Relations* içinde (ss. 3-28). New York: Sage Publications.
- Simon, R. (2002). *Ibn Khaldun History As Science And The Patrimonial Empire*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Sorokin, P. (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, M. Tunçay (Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şeker, M.F. (2016). Türk Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Mukaddime. F.M. Şeker (Ed.), *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri* içinde (ss. 93-161), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Teschke, B. (1998). IR Theory, Historical Materialism and the False Promise of International Historical Sociology. *Spectrum Journal of Global Studies*, 7(2), 123-130.
- Togan, A. Z. V. (1985). *Tarihle Usul*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toynbee, J. A. (1955). *A Study of History*. Oxford University Press.
- Uludağ, S. (1993). *İbn Haldun Hayatı-Fikirleri-Eserleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Uslu, A. (2021). *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Yordam Yayınları
- Uygun, O. (2008). *İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*. Ankara: On İki Levha Yayıncılık.

- Kurnaz, İ. (2024). İbn Haldun'un Fikriyatını Uluslararası Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Değerlendirmek. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 647-668.
- Vitalis, R. (2015). *White World Order, Black Power Politics: The Birth of American International Relations*. New York: Cornell University Press.
- Walker, R. B. (1989). History and Structure in The Theory Of International Relations. *Millennium: Journal of International Studies*, 18(2), 163-183.
- Yalvaç, F. (2018). Giriş. F. Yalvaç (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler* içinde (ss. 1-7). Ankara: Nika Yayınevi.
- Yalvaç, F. (2016). Ibn Khaldûn's Historical Sociology and the Concept of Change in International Relations Theory. D. Abdelkader, N. M. Adioning ve M. Raffaele (Ed.), *Islam and International Relations Contributions to Theory and Practice* içinde (ss. 77-10). Palgrave Macmillan.

Extended Abstract

Evaluating Ibn Khaldun's Ideas In The Context of International Historical Sociology

The field of International Relations has a very dynamic nature when it comes to theoretical approaches. This feature has brought about a pool of various theoretical perspectives in the analysis of international phenomena and developments, which often conflict with each other in certain respects. In a way, this shows that International Relations is still in the process of defining itself even a century after its birth. One of the important research practices that shaped these discussions was international historical sociology, which emerged as an interdisciplinary field among the disciplines of Historical Sociology and International Relations. International Historical Sociology has tried to examine the discipline of International Relations from a historical perspective in terms of actors, processes, issues and approaches to all these, and to reveal its ahistorical and a-sociological bias.

This study argues that the interaction between Historical Sociology and the discipline of International Relations has long historical and intellectual roots. Therefore, this study deals with Ibn Khaldun as one of the leading thinkers that International Historical Sociology can benefit from in terms of these roots. As a matter of fact, the starting point of the study is that the thinker's thought has significant political and intellectual approaches to the theoretical aspect of international relations as a discipline. However, İbn Khaldun's historicist method and idea can encourage International Relations, which is labeled as an American discipline, to take steps towards universality, as it examines the characteristics of different civilizations within the common framework of universal history and emphasizes the processes that are an integral part of the realization of universal history.

First point that should be emphasized Ibn Khaldun needed to be examined as it was observed that he had established a social and political doctrine. Therefore, in this study, the method and primarily the work of Ibn Khaldun titled *Muqaddimah* were taken as basis. The analyzes he developed on history, sociology, state and politics were examined and it was aimed to reveal the ideas about International Historical Sociology through these analyses. Because the structure of International Relations requires a multidisciplinary approach, İbn Khaldun's approaches become important for this field.

However, due to limitations, only İbn Khaldun's concepts and thoughts affecting Historical Sociology and International Relations have been mentioned throughout the study. While doing this, there was a need to comprehend the information about Khaldun's period in order to fully understand his thoughts within the framework of social science. Because it is a fact that there is a mutual interaction between his thoughts and the social-economic and political context of his period. For this reason, a comparative method based on qualitative research was also adopted in the study to serve the purpose of the research. In this method, the concepts, theories and thoughts that Khaldun produced through the practices of his period are examined over time and by comparing their situation in modern times. In relation to this, since the historicity of the subject discussed in the study and the approaches related to it will be included, an evaluation will be made within the framework of historicist and hermeneutic approaches. Finally, an analytical explanation method will be adopted by focusing on the ideas and concepts that the discipline of International Relations can benefit from Ibn Khaldun in the context of Historical Sociology.

International Historical Sociology is concerned with the development of a historical sociology of international relations that foregrounds the constitutive effect of intersocietal existence on the internal processes of social change as an ontological feature of the Discipline of International Relations. The historical sociology of IR attempts to overcome the timelessness of established concepts and theories in understanding the dynamics of interstate relations by adding a social and historical dimension to the study of international change. In this regard, this study claims that the re-evaluation of the ideas of İbn Khaldun, the precursor of the social change theory and modern sociological change theories, will contribute to the creation of a general theory for UTS.

İbn Khaldun is a historian who has made significant contributions to the dialogue channels built between the disciplines of Historical Sociology and International Relations through his emphasis on comprehensive social and political processes. The value of Ibn Khaldun, who added a world history dimension to International Relations through the theory of asabiyyah and the historical cycle theory he built on this theory, the material and social basis of change, and the dialectical method and historical sociology, is obvious in the discipline. and conclusion should be given under this section.
